

TARİHİN İKTİDARININ YOK SAYDIKLARI:

YAPILAR VE MİMARLAR /

İkramiye Evleri¹

Dr. Umut Şumnu²

Giriş

İkramiye evleri, yaklaşık 40 yıl boyunca, Türkiye’de barınma/konut kültürünün oluşmasında ve gelişmesinde önemli bir üretim olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürecin uzunluğu, süreç içerisinde üretilen yapıların çokluğu, bu yapıları tasarlayan mimarlar, ve yapıların mimari açıdan nitelikleri değerlendirildiğinde, ikramiye evlerinin mimarlık tarih yazımı içerisinde fazlasıyla görmezden gelinen bir alan olduğunun altı çizilmelidir. Bu kapsamda, bildiri Türkiye’de ikramiye evleri sürecini araştırmayı ve özellikle İş Bankası’nın Ankara’da ürettiği yapılar üzerinde sürecin gelişimine bakmayı hedeflemektedir.

Tarihsel Perspektif: Modern Ev(ler)in Görünmezliği

Nurdan Gürbilek, *Ev Ödevi* adlı kitabının ‘Kendine Ait Olmayan Oda’ başlıklı son bölümünde modern Türk romanının tarihine ilişkin bir eleştiri yazısına yer verir. Bu yazıya, Gürbilek, Türkiye’deki modern romanın anlatısını ‘ev’ kavramı etrafında kurguladığını söyleyerek başlar. Ve, Ömer Seyfettin, Yakup Kadri, Peyami Safa, Ahmet Hamdi gibi yazarların romanları üzerinden, Gürbilek, modern Türk romanında evden duyulan sıkıntı, evden kaçma isteği, içinde büyüyen evden utanç, ev değiştirme, yeni bir ev bulma/kurma isteği gibi temaların baskınlığına işaret eder. Gürbilek yazısını şu soruyla bitirir: “Nasıl olup da evsizlikle ilgili bu metinlerde kendimizi bu kadar evimizde hissediyoruz? ”(1998: 97-98)

Gürbilek’in bu sorusu modern mimarlığının Türkiye bağlamındaki serüveni ve bu deneyimin belgelenmesi için de fazlasıyla geçerli. Türkiye’de modern mimarlık tarihinin söylemsel olarak kurulumunda etkili olan erken dönem metinlere (Özer: 1964, Sözen ve Tapan: 1973, Alsaç: 1976, Sözen: 1984) baktığımızda, edebiyat alanına benzer bir şekilde, anlatının ev kavramı etrafında şekillendiğini görürüz. Yeni ulusal kimliğin kurulumu çoğunlukla eski/utanç duyulan evin terk edilişi ve yeni-asri-modern bir evin bulunuşu/kuruluşu olarak

¹ Bu yazı Doç.Dr. Nuray Bayraktar’ın yürütücü, Doç.Dr. Bülent Batuman, Dr. Umut Şumnu ve Tezcan Karakuş Candan’ın araştırmacı, Ece Akay, Elif Selena Ayhan, Yeşim Uysal ve Didem Bahar’ın bursiyer olarak görev aldığı *Ankara’da 1930-1980 Yılları Arasında Sivil Mimari Kültür Mirası: Araştırma Belgeleme, ve Koruma Ölçütleri Geliştirme* adlı TÜBİTAK projesi kapsamında yapılan araştırmalar ve elde edilen veriler sonucunda yazılmıştır.

² Başkent Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İçmimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü

anlatılır. Fakat bu yeni ev, yine edebiyat alanına benzer bir şekilde, bir evsizlik duygusunu da beraberinde getirir³: Geride bırakılmak istenen eski evin hayaleti her zaman kurulması arzulanan yeni eve musallat olur; yeni evi yabancı ve tekinsiz kılar; ve, eski eve dönmeye ilişkin dayanılmaz bir özlem yaratır.

Ana-akım mimarlık tarihi metinlerine egemen olan bu yabancılaşma ve evsizlik hali aslında ‘modern’ teriminin algılanışının bir sonucudur. Bozdoğan (1996; 2002) ve Baydar’ın (1998) belirttiği gibi, diğer Batı-dışı modern⁴ toplumlara benzer bir şekilde, Türkiye’de de modern mimarlık söylemi kendini, medeniyet ve kültür, uluslararası ve ulusal, modern ve geleneksel gibi ikilikler üzerinden kurmaktadır; ve, bu zıtlıkların bir tarafı batılılaşma, ilerlemecilik, evrensel ve rasyonel düşünce gibi olgulara gönderme yaparken, diğer tarafı tarihsel devamlılık, otantiklik, yerellik gibi olgulara işaret etmektedir. Daha da önemlisi, birbirine karış(a)mayan bu ikili yapı içerisinde, ‘modern’ ve ‘modernlik’ terimleri ulusal kimliğe ait, bir anlamda geleneğin içinden çıkan olgular olarak anlaşılmaktansa, her zaman ulusal kimliğin yabancı, dışarıdan gelen/çağrılan, ‘ithal edilen’ ve ‘yeni’ye gönderme yapan olgular olarak konumlandırılmaktadır.

Modern teriminin yabancı terimiyle eşleştirildiği, Batı’dan filizlenen ve oradan dünyaya yayılan homojen bir hareketmiş gibi algılandığı bu anlayış⁵ bizi farklılıklardan çok aynılıklara hapseder. Modern teriminin, dolayısıyla modern mimarlığın ve modern evin, bu coğrafya tarafından nasıl sahiplenildiğine, dönüştürüldüğüne ve tercüme⁶ edildiğine bakmaksızın, nasıl arayışlar/buluşların yaptığını, nasıl anormallikler ve aykırılıklar yarattığını görmeksizin, onu tek sesli, tek biçimli bir üretim olarak gösterir.

Modern teriminin algılanışında barınan bu ikircikli yapı, bir taraftan arzulama ama diğer taraftan bir türlü kendine mal edilememe durumu, modern evin söylemselleştirilmesinde de karşımıza çıkar. Erken cumhuriyet döneminin, mimari anlamda, en etkin yayın organı olan

³ ‘Evsizlik’ felsefeciler ve mimarlık kuramcıları tarafından da sıklıkla tartışılmış bir kavramdır. Özellikle Heidegger, Cacciari gibi felsefeciler ya da Benjamin, Adorno, Horkheimer gibi kültürel kuramcılar modern olma deneyimiyle koşut olarak hep bir evsizlik duygusundan da söz ederler.

⁴ *Other modernisms* (öteki modernizmler) terimi kıta Avrupası merkezli bir modernizm anlayışına paralel olarak Batı-dışı topluluklarda (Türkiye, İran, Hindistan, Brezilya, Çin, v.b.) kendine özgü yollarla ve kendi özgün yorumlamalarıyla gelişen modernlik deneyimlerine karşılık gelir. Bu terimin söyleme sokulmasındaki amaç tek, homojen bir modernleşme deneyimini eleştirmek ve bu sayede çoğul bir modernlik kavrayışını yerleştirmektir.

⁵ Bu nokta Hilde Heynen’in yaptığı *Programmatic* (Programatik) ve *Transitory* (Geçici) modernite arasındaki ayrım düşünülerek yazılmıştır.

⁶ Çeviri terimi Walter Benjamin’in *The Task of the Translator* metnine gönderme yaparak kullanılmıştır.

Arkitekt dergisi, 1931 yılından başlayarak konut sorununu ciddi bir biçimde ele alır. Modern ev(ler)in tanınması ve yaygınlaşması için teorik anlamda yayınladığı çeşitli yazılara ek olarak Seyfittin Arkan, Zeki Sayar, Abidin Mortaş, Abdullah Ziya, Bekir İhsan gibi önemli mimarların tasarladığı konut projelerinin çizim ve fotoğraflarına da yer verir. Mesleki bir yayın olan *Arkitekt*'e ek olarak, dönemin *Yenigün, Yedigün, Muhit, Modern Türkiye Mecmuası* gibi popüler dergileri de modern eve sahip olma isteğini arttırmak için çeşitli yayınlar yapar. Fakat modern ev(ler) bu yayınlarda bir arzu nesnesi olarak sunulurken eşzamanlı olarak modern evlere karşı bir eleştiri de başlar. Modern ev(ler) modern/yerel ikiliğinin bir tarafında kalan, bu iki karşıtlık arasında köprü kurmayı başaramayan ve bu sebepten içselleş(tiril)emeyen bir ürün olarak sunulurlar. Neredeyse tamamı 1930'lu yıllarda ülkeye davet edilen Alman ve Avusturya'lı mimarların büyük kamu projelerini yapmasından dolayı mesken tasarıma odaklanan genç Türk mimarlar tarafından tasarlanan bu evlerin yeterince Türk olmadığından ve Türk kimliğine yabancı kaldıklarından şikayet edilir.

1930'lu yılların sonunda, kökenleri 1.Ulusal Mimarlık Hareketine temellendirilebilse de, Sedad Hakkı Eldem tarafından kuramsallaştırılan, belki de erken cumhuriyet döneminin en önemli (ve en sorunlu) kategorisi olan Türk Evi'nin ortaya atılışına kadar, modern ev tanıdık ama yabancı olma halini sürdürecektir. Başka bir deyişle, “zaten, hali-hazırda modern” olduğunu söyleyen Eldem'in romantik ve biçimsel Türk Evi anlayışı, modernlik ve yerellik arasında deneysel, mekansal ve evrensel bir ilişki kurmaya çalışan modern ev anlayışını söylemsel olarak önemsizleştirmiştir. Anlatının merkezine evi koysa da, kendi meşruiyetini kurmak adına, modern evi olumsuzlar (Şumnu, 2012).

Aslında bu olumsuzlama ve önemsizleştirme, 1930'lu yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlanan 'Kübik ev' teriminde de fark edilebilir. Katıldığı bir radyo programında (daha sonra konuşma *Arkitekt* dergisinde de yayınlanır) yaptığı *Kübik Yapı ve Konfor* adlı konuşmasında Behçet Ünsal öncelikle modern mimarlık hareketinin temelinde evin durduğunu ve “zamanımızın mimarisinin tarihe mesken mimarisi olarak geçeceğini” söyler (1939:61). Daha sonra modern evle kübik ev terimini birbirinin yerine kullanmanın sakıncalarına işaret eder; ve kübik teriminin biçimci çağrışımından duyduğu rahatsızlığı dile getirir. Ünsal'a göre Kübik ev bir 'karikatürdür' (1939:62). Dolayısıyla, 'Kübik ev' terimi sadece alaycı ve aşağılayıcı bir terim değil, aynı zamanda indirgemeci bir terimdir. 'Kübik ev' ifadesi altında modern ev(ler), hangi mimar tarafından yapıldığına bakılmaksızın, hangi konut üretim sürecinin bir parçası olduğu gözlemlenmeksizin, nasıl bir bağlamda bulunduğu, nasıl bir

kullanıcı grubu tarafından kullanıldığı, ya da nasıl bir barınma/yaşama kültürü ortaya sunduğu araştırılmaksızın aynılaştırılmıştır. Söylemsel olarak ismi olsa da cismi görünmez kılınmıştır.

Dışarıda Kalan/Bırakılan Bir Alan olarak İkramiye Evleri

Bu bağlamda, “İkramiye evleri” (Piyango evleri ya da Kura evleri) 1930’lardan başlayarak 1970’lere kadar süren erken cumhuriyet döneminin, kooperatif örgütlenmeleriyle beraber, en önemli konut üretim süreçlerinden biridir. İkramiye evleri, çoğunlukla kamu yapıları ya da egemen anlatıya ideolojik anlamda ‘fayda’ sağlayacak çok az sayıda sivil mimarlık yapısı üzerinden dillendirilen ana akım mimarlık tarih yazımı içerisinde ihmal edilmiş ve tamamen görmezden gelinmiş bir alandır. Başka türlü söylersek, ikramiye evleri çoğunlukla devletin sunduğu bir barınma kültürü üzerinden aktarılan geleneksel anlatı içerisinde dışarıda kalmış/bırakılmıştır.

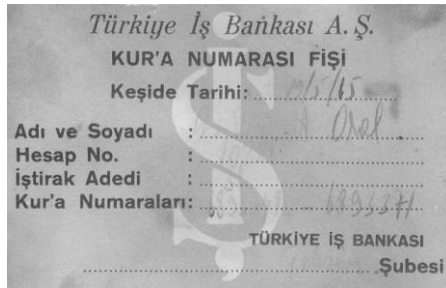

Resim 1: Çeşitli Bankaların ikramiye afişleri

İkramiye evleri, 1924 yılında Birinci Uluslararası Tasarruf Kongresiyle başlayan, 29 Aralık 1929’da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulmasıyla kurumsallaşan ve başta bu cemiyet olmak üzere çeşitli kurumlar tarafından bastırılan ilan afiş ve diğer araçlarla kamuoyunda yaratılmak istenen tasarruf alışkanlığının yaygınlaştırılması sürecinin bir parçasıdır (Tuncay, 1993). Bu kapsamda, 1930’lu yıllardan itibaren, Türkiye’deki bankalar da

tasarrufu teşvik etmek, yaygın tasarruf alışkanlıklarını değiştirmek yani menkul değerlerin banka dışı kurum ve araçlarla, başta ‘yastık altı’ olmak üzere değerlendirilmesine son vermek için “tasarruf teşvik ikramiyeleri” adı altında ikramiye çekilişleri düzenlemişlerdir (Tunçay, 1994, 21). Önceleri ikramiye olarak nakit (para ve altın) ödüller veren bu çekilişlerde daha sonraları otomobil, ev ve apartman dairesi gibi daha büyük ikramiyeler verilmeye başlanmıştır. 1930’da ilk kez İş Bankası’nda başlayan banka piyangoları sürecine daha sonra Ziraat Bankası ve sonra Türkiye’deki tüm bankalar katılmıştır (Resim1).

Başlangıçta asgari bir tutarın üstünde hesabı olanlara kur’aya katılma hakkı tanınmış, daha sonra herkesin katılımı sağlanmış ve hesabın büyüklüğü ölçüsünde müşterilerin kazanma şansı orantılanmıştır (Resim2). Kısa bir süre içerisinde ikramiye uygulamalarının tasarrufların

Resim 2: Kur’a fişi

artışında olumlu etki yarattığı, ‘mudi’ sayısı ve ‘mevduat’ miktarında öncesiyle karşılaştırıldığında büyük artışların yaşandığı görülmüştür (Tuncay, 1993, 34). Türkiye’deki bankalar arasında gerçekleşen bu ikramiye yarışı, 1958 yılında kurulan “Türkiye Bankalar Birliğince” sınırlandırılmış ve her yıl bankaların ikramiye planlarının (toplam ikramiye

miktarları ve oranları anlamında) bu Birlik tarafından denetlenerek onaylanmasına karar verilmiştir. Örneğin, 1964 yılına kadar bankalar genel ikramiye toplamının yarısını gayrimenkul olarak dağıtabiliyorken, 1964-1971 yılları arasında bu oran yüzde 45’e, 1971’de 25’e, 1972’de 20 ye indirilmiştir. 1973 yılında ise Birlik bankaların yaptığı çekilişlerde gayrimenkul ikramiyesi vermesini yasaklamış, 1975 yılında ise bankaların giderlerini azaltmak için ikramiyeleri kaldıran bir karar almıştır (Koraltürk, 2002).

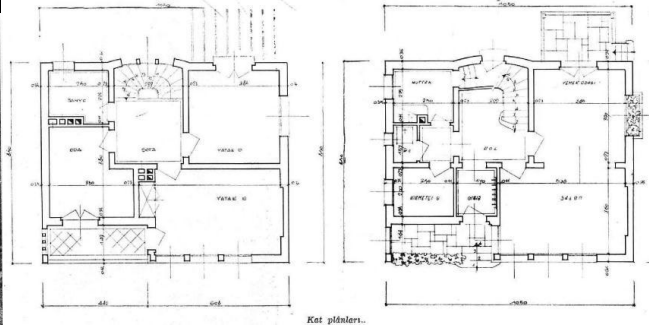
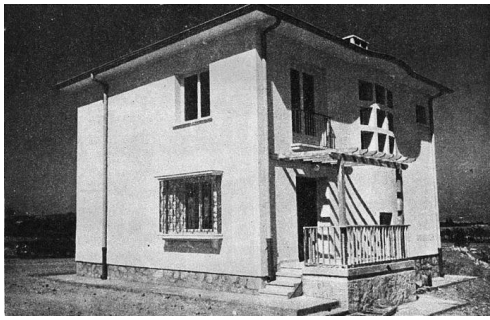

Resim 3: 31 Ocak 1960 yılında Yapı Kredi Bankası tarafından yapılan kalabalık çekiliş ve kazananların gazetedeki ilanı (Milliyet 01.02.1960)

Yaklaşık 40 yıl boyunca gündelik hayatın renkli bir parçası haline gelen “tasarrufu teşvik ikramiyeleri”, aynı zamanda dağıttığı gayrimenkullerle de Türkiye’deki konut sorununa önemli bir destek vermiş, barınma/yaşama kültürünün gelişmesinde ve çeşitlenmesinde ciddi bir rol üstlenmiş, ve süreçte üretilen nitelikli yapılar ülkenin (modern) mimarlık mirasına önemli katkılar sağlamıştır⁷ (Resim 3).

Ankara’daki İş Bankası İkraniye Evleri

Banka çekilişleriyle Türkiye’nin değişik şehirlerinde halka ikramiye olarak dağıtılan mimari yapıların tamamından bu metnin sınırlar içerisinde bahsetmek olanaklı gözükmemektedir. Bu sebepten, bu metnin çerçevesinde yalnızca İş Bankası’nın Ankara’daki İkraniye Evlerinden söz edilecektir. Metnin konusu olarak İş Bankası’nın seçilme nedeni gerek tasarruf teşvik ikramiyelerinin başlatıcısı olması, ikramiye sürecinin en köklü ve güçlü kurumlarından bir olarak ortaya çıkması, ve gerekse süreç içerisinde nicelik ve nitelik bakımından özgün mimari yapılar ortaya koymasındır⁸.

Resim 4: Abidin Mortaş tarafından 1949 yılında tasarlanan ikramiye evleri (Arkitekt, 1949:)

İş Bankası ikramiye evleri sürecinin Ankara’daki başlangıcı olarak Abidin Mortaş’ın 1949 yılında Ankara’da tasarladığı yapı sayılabilir (Resim 4). Bu noktada, cumhuriyetin ilk mimarlık dergisi olan Arkitekt’in kurucularından da olan Abidin Mortaş’ın konut meselesi ile sadece pratik anlamda değil, teorik anlamda da yakından ilgilenen bir mimar olduğunu

⁷ Örneğin İller Bankası, Florya Köşk, Makbule Atadan Köşkü gibi erken cumhuriyet döneminin önemli mimarlık yapılarını tasarlayan Seyfi Arkan 1954 yılında Türk Ticaret Bankası İkraniye Evleri’ni tasarlamıştır.

⁸ İş Bankası’nın ikramiye evlerine ek olarak diğer bankalardan farkı ve Türkiye’nin hem ekonomik hem de sosyal yaşamı için önemi Kocabaşoğlu (2001) tarafından şu sözlerle anlatılır: “1924 yılında kurulmuş olan , ödenmiş sermayesinin tamamı Mustafa Kemal tarafından karşılanan ve aynı zamanda merkez bankası işlevi gören İş Bankası’nın, ekonomi kadar Ankara’nın sosyal yaşamına etkilerinden de söz etmek gerekir. İtibar-I Milli Bankası’nı devralan, reasürans ve cam üretim tekeli verilen banka, 14 gazete, 5 dergi, toplam 19 yayın organının da iştirakçisidir. Ankara’da Ankara Palas işletmeciliği, Karpiç’in sübvansiyonu, Belediye’ye otobüs alımı için kredi sağlanması, Yün-İş iştiraki yanında, kurduğu filmcilik Türk Anonim Şirketi (Fitaş) aracılığıyla Türkiye’de başta ABD filmleri olmak üzere film dağıtımını yapmaktadır ve Ankara’da Yeni Sinema ile Ankara Sineması da Banka’nın iştirakleri arasındadır. Banka, ilk yabancı sermayeli şirketlerin kurulmasında da öncülük yapmış, 1984’te Vehbi Koç’la birlikte General Elektrik’in kuruluşuna katılmıştır”.

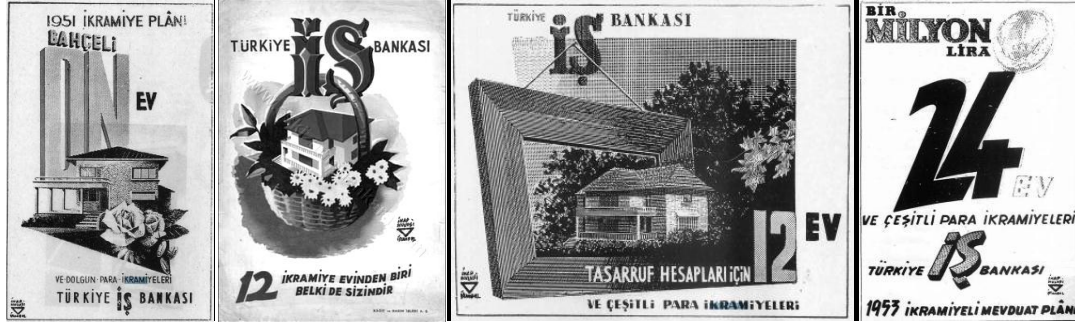
belirtilmelidir. Arkitekt dergisinde 1943 yılında *Ankara'da Mesken Meselesi* ve 1944 yılında *Az Para ile Ev Yapmak ve Bizde Kooperatifçilik* adıyla yayınlanan yazıları bu ilgiye örnek olarak gösterilebilir. Abidin Mortaş 1943 yılında, Ankara Tasarruf Evleri Kooperatifi yapılarını tasarlar. Arkitekt dergisinde bu yapıya ait fotoğraf ve çizimlerin gösterildiği bir yazıda Mortaş, devletin kendi yaptığı ve Türkiye'deki ilk toplu konut sayılan Saraçoğlu Mahallesinde girişilen fedakârlığı “ölçüsüz” ve “hesapsız” bulduğunu söyler (1948, 10). Ek olarak, devletin bu tip işlerle uğraşmak yerine sivil olarak oluşmaya başlayan kooperatiflere destek vermesi gerekliliğine işaret eder. Tasarruf Evleri Kooperatifiyle aynı yıllarda Mortaş yine *Arkitekt* dergisinde küçük, ucuz ve çabuk inşa edilebilen tip-ev tasarımlarını yayınlar. İş Bankası ikramiye evleri Mortaş'ın, 1930'lu yılların ortalarından başlayan, konut üzerine olan teorik ve pratik araştırmalarının/çalışmalarının ürünleridir.

1949 yılında tasarlanan iki katlı müstakil konut yapısından sonra Mortaş, 1950 yılında yine İş Bankası için Büyükkada'da iki piyango evi tasarlar. Ardından 1952 yılında, 1949 yılında tasarladığı yapıyla aynı bölgede (Güven Mahallesi, Güneş Sokak) ve daha önce tasarladığı yapıyla biçimsel ve plan şeması bakımından benzerlikler içeren iki tip ev projesi daha tasarlar (Resim 5). Bu projeler de detaylı bir şekilde *Arkitekt* dergisinde yayınlanır: “Kalabalık bir aileyi iskana kafi büyüklükte” (1949,55) olan bu yapılar, 1949 yılında tasarlanan yapı gibi iki katlı (zemin katta büyükçe bir salon ve servis kısımları, birinci katta yatak odaları, banyo) olmalarına karşın, daha önceki müstakil yapılardan farklı olarak, “alandan tasarruf etmek amacıyla”, ikiz-evler şeklinde tasarlanmışlardır (1945, 55). Ek olarak, Mortaş'ın aktardığı gibi (1952,183), bu evlere “Ankara'da son zamanlarda çok aranan basit birer şömine” ilave edilmiştir.

Resim 5: 29 Aralık 1952 tarihindeki çekilişe dağıtılan İş Bankası evleri

Gerek Abidin Mortaş'ın tasarladığı yapılardan, gerekse tasarımları İhap Hulusi Görey tarafından yapılan⁹ İş Bankası ikramiye afişlerden 1950'lerin ortalarına kadar tasarruf sahiplerine dağıtılan İş Bankası ikramiye evlerinin çoğunlukla müstakil evler olduğunun altı çizilebilir (Resim 6). Ek olarak, bu posterlerden dağıtılan ev sayısındaki hızlı artış da gözlemlenebilir. Örneğin 1949 ikramiye planı kapsamında dağıtılan ev sayısı 5 iken, 1951 ikramiye planı ile bu sayı 10'a, 1953 yılında da 24'e çıkar. 1950'lerin sonunda artan müstakil ev sayısına apartman daireleri eklenmeye başlar.

Resim 6: İhap Hulusi Görey tarafından tasarlanan İş Bankası İkramiye Afişleri

1959 yılında, İş Bankası tarafından, hemen hemen tüm gazetelerde, “sahip olacağınız apartmanın tam yerini bilmek istemez misiniz?” başlığıyla bir harita yayınlanır. Haritada daha önce talihlisini bulmuş İş Bankası evlerine ek olarak 1960'larda çekilişi yapılmak üzere inşa edilen İş Bankası İkramiye Apartmanlarının da yerleri gösterilir (Resim7).

Resim7: Kenedi Caddesinde yer alan İş Bankası İkramiye Apartmanları

Toplam 50 apartman dairesinin dağıtılacağını duyuran bu reklamın açıklamasında inşa edilen apartmanların “Ankara’nın en makbul semti Kavaklıdere’de” olduğuna vurgu yapılır¹⁰. Ek olarak, ikramiye olarak verilecek apartmanların çevresinde “çeşitli dükkanların, bir okulun

⁹ İhap Hulusi Görey bu süreçte sadece İş Bankası için değil, Emlak Bankası, Yapı Kredi gibi pek çok bankanın afiş tasarımlarını yapmıştır.

¹⁰ Benzer bir vurgu dönemin diğer reklamlarında da görülebilir. “İstanbul’un Tarabyası, Ankara’nın Kavaklıdere’si” bu reklamlarda en çok kullanılan sloganlardan biridir.

yer aldığı ve 50 metre uzaklıkta şehir otobüslerinin duraklarının bulunduğu” söylenir. 1959 yılında ikramiye olarak verilen bu apartmanlara, çok kısa zamanda yenileri eklenir: 1960 ve 1962 yıllarında basılan posterlerde, inşa edilen apartman sayısındaki hızlı artış kolayca fark edilebilir. Birbirleriyle aynı mimari tasarımlara sahip olan bu apartmanlar çok kısa bir süre içinde bölgede ciddi bir konut dokusu oluştururlar¹¹.

Resim 8: Kenedi Caddesi'ndeki İkraniye Apartmanlarının şu anki durumu

İş Bankası tarafından Kavaklıdere’de Kenedi Caddesi (eski adıyla Boylu Sokak) üzerinde inşa edilen bu apartmanlardan bir kısmı hala ayaktadır; ve, bakımsız görünümlerine rağmen, yapıldığı yıllardaki mimari özelliklerini hala korumaktadırlar. Birbirine yapışık ikiz-apartman şeklinde tasarlanan İkraniye Apartmanları zemin üstü 3 kat zemin altı 1 kat olmak üzere toplam 4 katlıdır. Apartmanın her katında 2 daire yer alır. Apartmanların Kenedi caddesine bakan cepheleri son derece sade ve basittir. Binanın cadde cephesine hareket katan tek eleman olarak pencere açıklıklarının altında yer alan, açıklıklarla aynı uzunlukta olan ve çok ufak bir açıyla cepheden çıkma yapan saksılıklar gözlemlenir. Yapının girişlerinin bulunduğu yan

¹¹ İnşa edilen ikramiye evlerinin sayısındaki artış, İş Banka’sının 40. Yılı dolayısıyla dönemin gazetelerinde yayınlanan ve Banka’nın bu süre içerisindeki faaliyetlerini anlatan bir yazıda da kolaylıkla görülebilir. Yayınlanan bir tabloda, inşa edilen ikramiye evi sayısının 1953 yılında 24 ev, 1954 ‘te 30 ev olduğu söylenir. 1960 yılına gelindiğinde ise Banka’nın 70 apartman dairesi inşa edeceği duyurulur. Bu sayı, çok hızlı bir şekilde, 1961 yılında 90 ‘a, 1963’de ise 100 apartman dairesine çıkar. (Milliyet, 23.08.1964)

Resim 9: Milliyet gazetesinde çıkan reklam

cepheleri, ön cepheye göre daha hareketlidir: Bu cephelerde bulunan balkonlara ek olarak, bu balkon çıkmalarının arasında yer beton şerit açıklıklar (düşey birsoleyler) cephenin en karakteristik elemanıdır. Bu çizgisel beton elemanlar yapının çatısından giriş kapısının üstündeki *ondüle* (dalgalı) beton saçağa kadar uzanırlar. Bu elemanlar sayesinde apartmanın pek büyük sayılamayacak kat hollerinin ve merdiveninin gün boyu ışık alması sağlanır. Apartman dairelerinin plan şemaları, tıpkı cepheleri gibi, sade ve mütevazıdır. Her bir daire yaklaşık 90 metrekaredir. 1949 yılında yapılan İkramiye Evleriyle (ya da dönemin reklamlarında bu evlerin “7 kişilik bir aileyi rahatlıkla barındırabileceğine” ilişkin yapılan vurgu

ile) kıyaslandığında, bu apartmanlar artık kalabalık bir aileyi barındırmak için değil, küçük-çekirdek bir aileyi barındırmak için tasarlanmıştır (Resim9). 1950’lerin sonlarında ve 1960’ların başlarında tasarlanan bu apartmanlar dönemin konut politikasını yansıtmayı, sahip olduğu mimari detaylar ve sunduğu barınma kültürüyle sahip çıkılması ve korunması gereken önemli bir mimari mirastır.

Kavaklıdere bölgesindeki bu apartmanlarla aynı dönemde, Bahçelievler ve Ayrancı bölgelerinde de çeşitli apartmanlar inşa edilir. Kavaklıdere bölgesindeki konut sayısına göre daha az sayıda olsa da, inşa edilen bu apartmanların da dönemin gazete ve dergilerinde tanıtımı yapılır (Resim 10).

Resim 10: Solda, Kavaklıdere, Bahçelievler ve Ayrancı da inşa edilen apartmanların çizimleri Sağda, Ayrancı’da inşa edilen apartmanın fotoğrafı ve plan çizimleri.

Dönemde Ayrancı'da, Dedekorkut Sokak'ta, inşa edilen 2 apartman hala ayakta durmakta(Resim 11) ve, bakımsız durumlarına rağmen, yapıldıkları günkü mimari özelliklerini bozulmadan korumaktadırlar. Yapıların genel kütle kararları ve mimari biçim özellikleri Kavaklıdere Kenedi caddesinde yer alan ikramiye apartmanlarıyla ciddi benzerlikler taşır. Kavaklıdere'deki apartmanlardan farklı olarak, bu yapılar ikiz apartmanlar şeklinde tasarlanmamıştır. Ek olarak, yapının sokağa bakan cephesinde, Kavaklıdere'deki apartmandan farklı olarak, balkonlar vardır. Yapıların giriş kapısının bulunduğu yan cephesindeyse, yine Kavaklıdere'dekinden farklı olarak, balkonlar bulunmamaktadır. Bu değişikliklerin yapıların farklı bölgelerde olması ve farklı ışık/manzara ihtiyaçları duymasından kaynaklandığı söylenebilir. Fakat, gerek giriş kapısının üstündeki saçak, gerekse saçığın üstündeki çatıya kadar uzanan ve apartman kat hollerine ışık sağlayan beton çizgisel elemanlar düşünüldüğünde, iki yapının birbirleriyle aynı biçimsel kaygılarla tasarlandığı söylenebilir. Yapılar arasındaki bu benzerlik, apartman kat hollerinin ele alınışı, dairelerin plan şemaları, ve bu mekanlardaki mimari detaylarda da devam eder.

Resim 11: Ayrancı Dedekorkut Sokak'ta bulunan İş Bankası ikramiye evleri.

1960'ların ortalarına gelindiğinde, Kavaklıdere, Bahçeli ve Ayrancı'daki ikramiye Apartmanlarıyla kıyaslandığında, mimari anlamda çok daha nitelikli yapıların ön plana çıktığı görülür. Bu yapılardan ilki 1964 yılında Yüksek Mimar Kadri Erkman¹² tarafından

¹² Kadri Erkman çok uzun bir süre İş Bankasının İnşaat ve Emlak Müdürlüğünde mimar olarak çalışmış ve kurumun bir çok projesine imza atmıştır.

İstanbul'da Kadıköy semtinde, Feneryolu'nda, tasarlanan İş Bankası İkramiye Evleri Mahallesi'dir. İstanbul'daki bu yapılaşmayla eşzamanlı olarak Ankara'da Çankaya'da mimar Lemi Varnalı tarafından tasarlanan İş Bankası İkramiye Apartmanları fark edilir.(Resim 12). Çankaya Güzeltepe Mahallesi'nde (çoğunluğu Ahmet Mithat Efendi Sokak'ta) yer alan İş Bankası İkramiye Apartmanları, aynı tipte tasarlanmış, bahçelerle birbirlerine bağlı, her biri 5 katlı (1 bodrum, 1 zemin, 3 kat) toplam 8 apartman yapısından oluşur.

Resim 12: Çankaya İş Bankası İkramiye Apartmanları için basılan tanıtım parası.

1969 yılında inşaatı biten ve sahiplerine dağıtılan Çankaya İş Bankası ikramiye apartmanlarıyla ilgili dönemin gazetelerinde çeşitli reklamlar yayınlanır (Resim 13). Bu reklamlardan birinde, çekilişle dağıtılacak apartman dairelerinin” fueloil kaloriferli olduğu, her dairede şömineli bir salon, gömme dolaplı iki yatak odası, geniş aydınlık bir mutfak, şofbenli bir banyo” olduğu belirtilir (Milliyet, 24.10.1968). Ayrıca dairelerin yer döşemelerinin marley olduğu ve inşaatın “fevkaalede itina ile yapıldığı” eklenir. Diğer reklamda ise bu özellikler yine sıralandıktan sonra, yapının, 1970’li yıllar için bir dönem temsili sayılabilecek, “renkli banyolarına” vurgu yapılır.

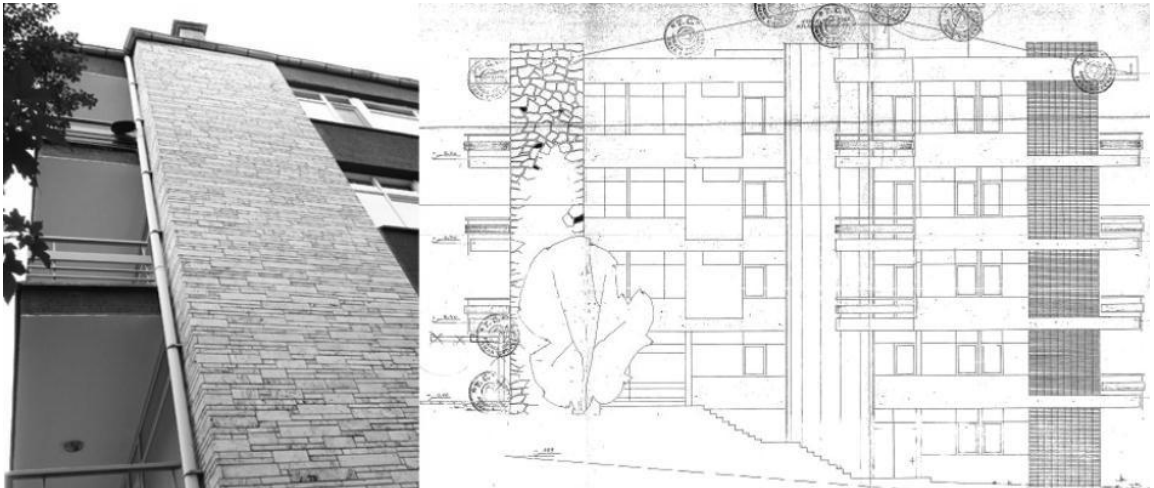
Resim13: Çankaya İş Bankası apartmanlarıyla ilgili reklamlar. Solda bir perspektif (Milliyet, 24.10.1968),; sağda yapının bitmiş fotoğraflar (Milliyet, 21.10.1969)

Yapıların mimarı olan Lemi Varnalı (oda sicil no:1054) 1956 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun olur ve uzun yıllar Türkiye İş Bankası A.Ş. İnşaat ve Emlak Müdürlüğü'nde müdür muavini olarak görev yapar. Görev aldığı süre boyunca, Çankaya İş Bankası ikramiye apartmanlarına ek olarak, İş Bankası A.Ş. Bilgisayar Merkezi (Eskişehir yolu, Ankara), İş Bankası A.Ş. Genel Müdürlük Kabataş Hizmet Binası (İstanbul) gibi önemli yapılar tasarlamıştır. 1965 yılında tasarlanan Kabataş Hizmet Binası'yla ilgili aynı yıl Arkitekt dergisinde yayınlanan makalede yapının hem mimari hem de mobilya-dekorasyon projelerini çizen Lemi Varnalı yapının mevcut karkasının korunma gerekliliğinden dolayı, plan organizasyonunda daha plâstik çözümler bulunamadığını fakat çok kaba sayılabilecek karkasın örtülebilmesi için harici ve dahili bir takım oyunların yapıldığından söz eder.

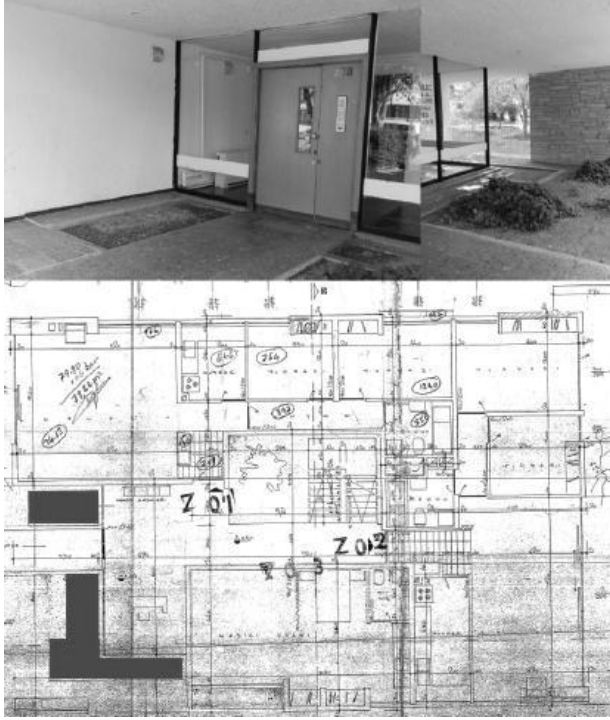
Resim 14: Çankaya İş Bankası İkramiye Apartmanlarının ön cephesi

1965 yılında, Kabataş Hizmet Binası'ndan yaklaşık 1 yıl sonra, tasarlanan İş Bankası apartmanlarını değerlendirirken de hem dışarıdan hem de içeriden bir bakış gereklidir (Resim 14).

Resim 15: Yapının şömine bacaları

Yapının dışarıdan görünüşü son derece mütevazî, ekonomik ve sade olarak tasarlanmıştır. Sokaktan kopan çekme mesafesiyle yapılar önlerinde geniş bahçeler oluştururlar; ve dışarıdan bakışı/algılanışı kolaylaştırırlar. Dışarıdan bakıldığında ilk göze çarpan özellikleri arasında yapıldığı dönemin temsili sayılabilecek geniş pencere açıklıkları, geniş balkonları, yatayda balkonlara paralel bir şekilde uzayan balkon demirleri ve taş-kaplamalı şömine bacaları sayılabilir (Resim 15).

Resim 16: Yapının girişi ve şu an kumla doldurulmuş olan havuzları

Yapıların cephedeki sadeliği giriş mekanında da devam eder. Fakat giriş mekanının cephelere göre daha zengin mimari detayları barındırdığını eklemek gerekir. Çankaya İş Bankası apartmanları'nda girişler ön cepheden yaklaşık 3 metre yan cepheden yaklaşık 1 metre kadar içeri çekilerek tanımlanmış ve girişin önünde saçak işlevi gören yarı açık bir mekan oluşturulmuştur. Bu yarı açık mekanda en dikkat çeken mimari eleman içeri çekilen girişin etrafını saran havuzdur

(Resim 16). İç mekanla dış mekan arasında bir eşik-elemanı olan bu havuz girişin tanımını kuvvetlendirmekte ve giriş duygusunu arttırmaktadır. Giriş mekanında yer alan havuzun içinden tamamı cam olan, sadece yerden 60.cm yüksekliğinde kalın metal bir bantla bölünen, bir doğrama yükselir. Şeffaf giriş, apartmanın iç mekanını, özellikle de Lemi Varnalı tarafından tasarlanan posta kutularının yer aldığı antreyi

Resim 17: Yapının posta kutuları

dışarıdan, hatta sokaktan bile, görünür kılar (Resim 17).

İş Bankası İkramiye Apartmanları'nı diğer apartmanlardan ayıran en belirgin özellik belki de geniş apartman iç mekanıdır. Posta kutularının yer aldığı antre geçildikten sonra içinden merdivenin yükseldiği ve tüm kat hollerini birbirine bağlayan 570cm x 335xm büyüklüğünde bir galeri boşluğu ile karşılaşılır. Her biri yaklaşık 90 metrekare olan daireleriyle kıyaslandığında İş Bankası Evleri'nin kat hollerinde bulunan bu galeri boşluğunun fazlasıyla büyük olduğu söylenebilir. Apartmanın ortak mekanlarını özel mekanları kadar değerli kılan bu galeri boşluğunun tepesinde galeri boşluğuyla aynı büyüklükte bir çatı-penceresi vardır (Resim 18)¹³. Çatı penceresiyle, genelde diğer yapılarda neredeyse tamamen karanlık olan kat holleri gün boyunca gün-ışığıyla aydınlık hale gelir.

Galeri boşluğunun apartmanın katları arasında sağladığı hacimsel ve görsel ilişki galeri boşluğunun etrafını saran düşey metal profillerle daha da kuvvetlenir. 2.5cmx4cm kesitindeki, yaklaşık 80cm arayla dizilen ve apartmanın ahşap korkuluklarının üzerine sabitlendiği bu düşey elemanların bir benzerini Lemi Varnalı'nın İş Bankası Genel Müdürlük Kabataş Hizmet Binası'nın dış cephesinde de görmek mümkündür. İş Bankası Evleri'ne benzer şekilde Kabataş Hizmet Binasında da bu elemanlar düşeyde yapının bütünlüğünü kuran ve katları birbirine bağlayan mimari elemanlardır (Resim 19).

Resim 18: Galerinin boşluğu ve tepesindeki çatı-penceresi

Resim 19: Galerinin boşluğundaki metal profiller

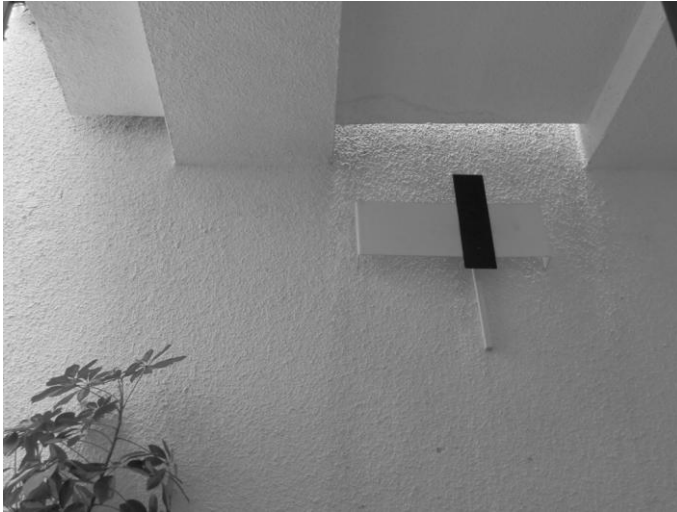
¹³ Apartmanın genel mekanlarının özel mekanlar kadar değerli olduğu durumlar bu yapıya özgü değildir; izi dönemin diğer yapılarında da (örneğin 96'lar apartmanı, Cinnah 19, Hayat Apartmanı, İller Bankası Blokları, v.b) sürülebilir. Aslında bu durumun 1970'lerin liberal siyasetlerine ve bu siyasi yapının yansıması olan Bireyci(Individualism) düzene geçmeden önce 60'ların dünyasında egemen olan Toplumsu (Communitarianism) düzenin mimari bir tercümesi olduğu söylenebilir.

Apartmanın merdivenleri, galeri boşluğu ve düşey metal profillerle katlar arasında sağlanan görsel ve hacimsel ilişkiyi fiziksel olarak destekler. U-tipindeki iki kollu orta sahanlıklı düz

Resim 20: Apartmanın merdivenleri

merdivenin bir kolu galeri boşluğuna bakarken diğer kolu duvar tarafındadır. Fakat merdiven duvardan 15cm. kadar koparılmış ve kendi kendini taşıyacak şekilde tasarlanmıştır. Merdivenin duvarla arasında kalan boşluk sayesinde hem merdivenin galeri boşluğunun içinden yükselişi güçlendirilmiş, hem de çatıdaki tepe-penceresinden daha elverişli bir şekilde yararlanılmıştır (Resim 20). Duvardan koparılan merdivenin her bir kolunu bir omurga kirişi taşır. Ve, yapının en güzel mimari detaylarından biri bu omurga kirişlerinde görülür: Lemi Varnalı sahanlıkta buluşan (biri alt

Resim 21: Apartmandaki aydınlatma elemanı

kattan gelen, biri üst kattan gelen) iki omurga kirişinin arasında, sahanlığın duvarla buluştuğu yerde, yaklaşık 5 cm.'lik bir boşaltma yapmıştır. Sadece merdivene bakıldığında bu boşaltmanın (tıpkı merdivenin bir kolunun duvarla olan ilişkisine benzer şekilde) merdiveni duvardan koparma isteğinden kaynaklandığı söylenebilir. Bu kısmen de doğrudur. Fakat Lemi Varnalı'nın İş Bankası

Evleri için tasarladığı aydınlatma elemanına bakıldığında merdivendeki bu detay daha da nitelikli hale gelir (Resim 21). Sahanlıkta dururken yaklaşık 2 metre yüksekliğinde bulunan ve binanın genel mimari diliyle uyumlu olan aydınlatma elemanı iki yönlü ışık verecek şekilde

tasarlanmıştır. Siyah metal taşıyıcı üzerine beyaz plexi-glass malzemeden yapılmış olan aydınlatma elemanı hem bulunduğu sahanlığı aydınlatır hem de iki omurga arasındaki boşluktan sızarak bir üst kattaki sahanlığın yüzeyinde gizli-hafif bir ışık oluşturur. Yapının kat hollerinde bulunan uzun ahşap aydınlatmalar sahanlıkta bulunan aydınlatma elemanları kadar özgün bir tasarıma sahip olmasalar da binanın genel mimari diliyle uyumludur.

Sözü geçen mimari özellikleriyle Lemi Varnalı tarafından tasarlanan Çankaya İş Bankası İkraniye Apartmanları, Kavaklıdere, Bahçeli ve Ayrancı'da yapılar öncellerine benzer şekilde Ankara'daki önemli sivil mimarlık örneklerinden biridir. Gerek tasarlandığı dönemin özelliklerini sunması, gerek yapıldığı yılların konut politikası hakkında bilgi vermesi, gerek barındırdığı özgün tasarım yaklaşımı, gerekse sahip olduğu mimari detaylar bakımından sahip çıkılması ve korunması gereken mimari bir mirastır.

Sonuç

Yukarıda bahsedilen tüm yapılar bize “ikraniye evleri” sürecinin Türkiye'nin konut/barınma kültürünü anlamada ne kadar önemli olduğunun altını çizerler. Metnin sınırları içerisinde sadece İş Bankası ve bu bankanın sadece Ankara'da inşa ettiği yapılar üzerinden gerçekleştirilen bu okumanın diğer banka evlerine/apartmanlarına ve Ankara dışındaki diğer şehirlere genişletilme ihtiyacı vardır. Bu şekilde, sadece ikraniye evleri sürecinin Türkiye'nin konut/barınma kültürüne getirdiği yenilikler tartışılmakla kalmaz, aynı zamanda bu süreçte üretilen ve modern mimarlık mirasımız için çok önemli olan yapılar ve bu yapılar mimarları da 'görünür' olurlar.

Kaynakça

- Alsaç, Üstün. (1976). *Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Ancel, Özge. (2008). Mimar/Arkitekt Dergisinde Konut Sorununun Ele Alınışı: 1931-1946. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
- Arkan, Seyfi. (1954). “Türk Ticaret Bankası İkraniye Evleri”. *Arkitekt*. 273(7-8): 109-110.
- Aydın, Suavi; Emiroğlu, Kudret; Türkoğlu, Ömer ve Özsoy, Ergi (Eds). (2005). *Küçük Asya'nın Bin Yüzü*: Ankara. Ankara: Dost Yayınları.
- Baydar, Gülsüm. (1998). *The Professionalization of the Ottoman-Turkish Architect*, yayımlanmamış doktora tezi, Berkeley: University of California.
- Benjamin, Walter. (1989). “The Task of the Translator”. in Andrew Benjamin, ed.

- Translation and the Nature of Philosophy: A New Theory of Words*. London and New York: Routledge.
- Bozdoğan, Sibel and Kasaba, Reşat (Eds.). (1998). *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*. Washington: University of Washington Press.
- Bozdoğan, Sibel. (2002). *Modernizm ve Ulus İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Cacciari, Massimo.(1980). "Eupalinos or Architecture". *Oppositions*, 21:112
- Cengizkan, Ali. (2002).*Modernin Saati*. Ankara: Mimarlar Derneği 1927 ve Boyut Yayın Grubu.
- . 2002. *Türk Konut Mimarlığında Söylemsel Oluşumlar: Ankara, 1948-1962*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Erkman, Kadri. (1964) "Türkiye İş Bankası A.Ş. İkraniye Apartmanları Mahallesi". *Arkitekt*, 317(4): 145-149.
- Gürbilek, Nurdan. (1998). *Ev Ödevi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Heidegger, Martin. (1971). "Building Dwelling, Thinking" *Poetry, Thought and Language'in* İçinde. New York: Harper and Row
- Heynen, Hilde.(1999). *Architecture and Modernity: A Critique*. Cambridge: MIT Press.
- Kocabaşoğlu, Uygur; Erkal, Funda; Sak, Güven; Ulutekin; Murat; Şeker, Nesim; Gökmen, Özgür ve Sönmez, Sinan (Haz). (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Koraltürk, Murat. (2002). "1930'dan 70'lere İkraniye Çekilişleri: Daireniz Bizden". *Popüler Tarih*, 72-75
- Merter, Ender. (2008). *Cumhuriyeti Afişleyen Adam: İhap Hulusi Görey 110 Yaşında*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Mortaş, Abidin. (1943). "Ankara Tasarruf Evleri Kooperatifi" *Arkitekt*, 135(3-4): 76-79.
- . (1943). "Ankarada Mesken Meselesi". *Arkitekt*, 143-144 (11-12): 239-240.
- . (1944). "Az Para ile Ev Yapmak ve Bizde Kooperatifçilik". *Arkitekt*,147-148 (3-4): 90-92
- (1944). "Bir Memur Evi Tip Projesi". *Arkitekt*, 145-146 (1-2): 45-46.
- . (1948). "Ankara Tasarruf Evleri". *Arkitekt*, 193-194 (1-2): 10-15.
- .(1949). "İş Bankası Piyango Evi". *Arkitekt*, 207-208 (3-4): 54-55.
- . (1949). "İş Bankası Piyango Evleri". *Arkitekt*, 217-218 (1-2): 10-11.
- . (1950). "Büyük Adada İki Piyango Evi". *Arkitekt*, 217-218 (1-2): 12-13.
- . (1952). "Kavaklıdere İş Bankası İkraniye Evleri". *Arkitekt*: 253-254 (9-10): 182-184.
- Özer, Bülent. (1964). *Rejyooalizm, Üniversalizm ve Çağdaş Mimarimiz Üzerine Bir Deneme*.

İstanbul. İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.

Sözen, Metin. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. Ankara: Türkiye İş Banası Kültür Yayınları

Sözen, Metin ve Tapan, Mete. (1973). 50 Yılın Türk Mimarisi. Ankara: Türkiye İş Banası Kültür Yayınları

Şumnu, U. (2012). Between Being and Becoming: Identity, Question of Foreignness and the Case of the Turkish House. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Bilkent University.

Tunçay, Mete. (1993). *Türkiye’de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi*. Ankara: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Tuncay, Haluk(Eds). (1994). Piyangonun Dünyü, Bugünü ve Milli Piyango İdaresi. Ankara: Milli Piyango İdaresi Yayınları.

Ünsal, Behçet. (1939). “Kübik Yapı ve Konfor”. *Arkitekt*, 99 (3-4): 60-62.

Varnalı, Lemi. (1965). “Türkiye İş Bankası Genel Müdürlük Kabataş Hizmet Binası”. *Arkitekt*, 319 (2): 59-62.